

РЫЦАРСКІ ЭПАС

Злучэнне ў адной асобе ўдзельніка вайны і натхнёна гаёта было важным фактам фарміравання такога свецкага вакальнага жанра, як рыцарскі эпас. Жорсткая рэчаіснасць бітваў, культ славутых продкаў, рэнесансная рыцарская паэзія і пашырэнне камерных інструментаў спрыялі стварэнню рыцарскіх спеваў. Шматлікія бітвы, у якіх удзельнічалі на адным баку войскі ВКЛ і Польшчы, амаль ідэнтычна прыдворная музычная культура, распаўсяюджанаасць польскай мовы і супольная палітычна гісторыя спрычыніліся да фарміравання ў многім агульнага польска-літоўскага рыцарскага эпасу. Першыя польскія рыцарскія песні згадваюцца ўжо на мяжы XII і XIII стст. [121, с. 19].

На фарміраванне польска-літоўскага рыцарскага эпасу ўплывалі знакавыя падзеі вайсковой гісторыі, асаблівую ролю тут адыгала перамога ў Грунвальдской бітве і, у прыватнасці, асоба князя Вітаўта. Х. Фейхт адзначае: «Грунвальдская перамога інспіравала шэраг як рыцарскіх, так і народных песняў. Пасля перамогі паўсталі песня на польскай мове, а лацінскіх з'явілася з цягам часу каля 50. Яны былі запісаны ў розных рукапісах, а між іншымі ў казаннях доктара дэкрэталаў Мікалая з Блоня» [90]. Я. Кавальскі, Х. Фейхт і іншыя гісторыкі кажуць, што Грунвальдской бітве была прысвечана таксама і песня пра князя «Вітольда», прыводзячы яе першыя радкі: «*Witold idzie po ulicy, za nim niosą dwie szablicy*» [90; 106]. Х. Фейхт лічыць часам яе стварэння канец XV альбо пачатак XVI ст., Я. Кавальскі дапускае, што спачатку існавала адна вялікая песня пра Прусскую вайну [там жа]. Адносна песні пра Вітаўта Я. Кавальскі пррапануе «*domyslic*» сюжэт пра «дзве шабліцы» наступным чынам: гэта мячы, якія былі падараваны Ягайлу перад Грунвальдской бітвой. Сапраўды, пры апісанні Грунвальдской бітвы

ў сваёй лацінскай хроніцы («Аб паходжанні і гісторыі палякаў», 1555) М. Кромер кажа, што кароль Ягайла меў два аголеняя мячы, адзін з якіх узяў у руку, а другі падараваў Вітаўту («De origine et rebus gestis Polonogum», Базэль, 1555). А далей Кромер піша, што пра гэта і песню склалі, якая «з часоў бітвы складзена і да гэтага часу добра распаўсюджана». Пра тое ж паведамляе ў «Хроніцы ўсяго свету» (1551) і Марцін Бельскі.

У XV ст. у гонар вялікага князя напісаны панегірычны твор «Пахвала Вітаўту». У XVI ст. Вітаўт становіца найнапулярнейшым героям беларускіх летапісаў і твораў паэтаў. М. Гусоўскі ў «Песні пра зубра» піша пра яго: «Я пяю яму славу. Густа ён справамі век насяліў свой, і водгук спраў тых вячыстых патрапіў і ў гэтую песню» [36]. У 14-й частцы сваёй аповесці А. Рымша напісаў, што пра подзвігі Радзівіла нашчадкі будуць «складаць песні» і будуць славіць, як і князя Вітаўта [7]. У 1582 г. польскі гісторык Станіслаў Сарніцкі згадваў песню аб «*Witoldzie i wojskie pruskiej*», яку сярод іншых песняў выконвалі пад лютню. Пра польскамоўны варыянт песні пра Вітаўта пісаў у 1910 г. і П. Гейсман і прывёў некалькі радкоў з яе, якія супадаюць з вышэйназванымі.

Ёсць дадзеныя пра існаванне песні ў гонар Грунвальдской бітвы. У 1610 г. азначалася 200-годдзе бітвы пад Грунвальдам, для чаго пісаліся паэтычныя творы. Я. Кавальскі піша, што перад Другой сусветнай вайной у Бібліятэцы Красінскіх ў Варшаве быў знайдзены рукапіс літаратурнага твора пачатку XVII ст., прысвечаны 200-годдзю бітвы пад Грунвальдам. Польскія даследчыкі Станіслаў Лемпіцкі, Яцэк Весялоўскі, Ежы Зёмэк і Хэлена Капелус дапускаюць, што твор гэты напісаны нашмат раней, а ў XVI–XVII стст. быў толькі апрацаваны.

С. Сарніцкі ў 1582 г. пісаў: «Звычай апявання ўчынкаў знакамітых дзеячаў пры акампанеменце лютні захаваўся дагэтуль сярод палякаў, у чым пераконваюць шматлікія песні, як, напрыклад, аб Уладзіславе Ягелончыку, які загінуў пад Варнай, аб “*Witoldzie i wojskie pruskiej*”, аб братах Струсах, Шчэсным і Ежым, “*O bitwie orszanskiej*” і знакамітых чынах Караля Мацея». Верагодна, Сарніцкі пералічвае рыцарскія песні, якія бытавалі і ў Кароне Польскай і ў ВКЛ.

Зыгмунт Швэйкоўскі пра песні XVI ст. піша: «Сярод свецкіх песняў найбольш шматлікімі былі песні на гістарычныя тэмы і пра актуальня палітычныя падзеі, апошнія часта ў форме панегірыкаў, складзеных ў гонар знакамітых мецэнатаў... Песні гістарычнай тэматыкі ўзнікалі звычайна пад упльвам здарэнняў у краіне, у сувязі з войнамі, здарэннямі ў суседзяў, яны апявалі тагачасных рыцараў, а таксама падзеі ў каралеўскім двары (каранацыі, смерць, шлюбы)... як “Pieśń o weselu króla Zygmunta wtórego” (1553), “Pienie o ellectii krala Polskiego Sizmunta wtorego” (1531), песні “O królach polskich” і “Pieśń o śmierci króla jego miłości starego Zygmunta pierwszego” (1548)» [121].

Справа змагання за польскі трон Жыгімента Вазы і Мак-сімельяна Габсбурга вырашылася канчаткова ў бітве пад Бычынай (1588), што спарадзіла шмат песняў, з якіх захавалася сем. Шэсць з іх «скампанаваў» спявак і капельмайстар каралеўскай капэлы славуты кампазітар Кшыштаф Клябон пад назвай «Pieśni Kallioryu słowieńskiej na teraźniejsze pod Byszyną zwycięstwo». Песні гэтых былі ў большай ці меншай ступені заснаваны на танцавальнай рытміцы і мелодыцы [там жа].

З той жа нагоды перамогі пад Бычынай паўстала песня на вершы Ёахіма Бельскага «Pieśń o szczęśliwej potrzebie pod Byszyną z arcyksięciem Maksymilianem». Як і песні Клябона, гэтая песня была створана ў «прыдворным харктары» [там жа, с. 132]. З нагоды перамогі пад Бычынай з-пад пяра Станіслава Грахоўскага выйшла таксама песня «Hołubek», надрукаваная ў 1588 г. (З. Швэйкоўскі называў яе песняй-хронікай) [там жа, с. 149–150].

Ёсць звесткі пра бытаванне ў Рэчы Паспалітай «Pieśni o zwycięstwie Dymitra...» (над Шуйскім) 1608 г. Некалькі згадак у польскай літаратуры таго часу кажа, што песня пра Шуйскага і «Смутны час» у Масковіі — не проста літаратурны твор, што гэтую песню спявалі [там жа, с. 150]. З. Швэйковскі: «Фактам з’яўляецца практика выканання ў Польшчы пад акампанемент лютні эпічных, нават вельмі працяглых твораў. Дакументальная пацвярджаеца гэта першадрукамі твораў лацінскага паэта Яна Каханоўскага: “Epinicion abo pieśń zwycięska” і “Epithalamion abo pieśń weselna”, абодва

творы з рэмаркамі аб выкананні іх Клябонам, акампануючым сабе на інструменце» [там жа, с. 154].

К XVII ст. склалася традыцыя напісання і выканання кантаў у гонар ваеных перамог. Вядома, што ў 1614 г. пры каралеўскім двары адзначалася 100-годдзе бітвы пад Воршай. Таму, некаторыя гісторыкі лічаць, што песня «Бітва пад Воршай» магла быць напісана да гэтага юбілею, а потым толькі трапіла ў беларускі фальклор. Песню пра Аршанскую бітву прыпісваюць стылізатарскому генію Вацлава Ластоўскага. І сапраўды, гэтыя песні не зафіксаваны ў фальклорных зборніках і не адпавядаюць стылістыцы народнага вершаскладання. У гэтым сэнсе В. Ластоўскі, які выконваў свае нацыянальна-ідэялагічныя задачы, адыграў кейскую ролю — ён няўдала паспрабаваў даказаць беларускасць польскіх рыцарскіх песняў, што дало падставу скептыкам казаць, што гэтыя песні на Беларусі не гучалі. На самой справе, песні пра Аршанскую бітву і князя Вітаўта былі створаны ці ў асяроддзі польскіх рыцараў, ці ў асяроддзі польскамоўных літоўскіх рыцараў (а магчыма, і там, і там) і належалі свецкай шляхецкай культуры.

Частку рыцарскага эпасу складалі рыцарскія балады, напрыклад, балада «Ідзе жоўнер», вядомая ў розных польскамоўных варыянтах, большасць з якіх насычана беларусізмамі. Упершыню балада запісана ў 1584 г., але дажыла да XIX ст. у вуснай народнай традыцыі ў Беларусі і Польшчы (беларускія і польскія варыянты адрозніваюцца нязначна). Поўны варыяント быў занатаваны ў XIX ст. пад Навагрудкам фалькларыстам М. Федароўскім. Недарэнна гэтую песню згадвае А. Міцкевіч ў паэме «Пан Тадэвуш» (падзеі паэмы адбываюцца вакол Навагрудка). Сюжэт большасці варыянтаў балады «Ідзе жоўнер» апавядае пра вяртанне параненага рыцара з вайны, зборы на новую вайну, у чым дапамагае ўся сям'я (сядлае каня, падае меч), далей спяваецца пра смерць рыцара на вайне, ягонае другое вяртанне дадому як героя і ганаровае пахаванне.

Унікальная з'яўляецца народная песня, зафіксаваная Р. Шырмам — «Песня пра разбойніка Тундаля». Тундаль — ірландскі рыцар-герой, пра якога на Беларусі распавядае беларускі рукапісны помнік XVI ст. [85].

Калі казаць пра фарміраванне ў XVI–XVII стст. у пэўнай ступені агульнага рыцарскага эпаса ўсёй Рэчы Паспалітай (Польскага Каралеўства і ВКЛ), варты называць тры песні: «Ідзе жоўнер» (напэўна напісаная на Беларусі), «Пенкнэ ест коло рыцэрске» (польскага паходжання) і песня «Дума ўкраінна» рыцара з Галіцкай Адама Чагроўскага (напісана на Украіне). Усе тры песні належаць да рыцарскіх балад, маюць падабенствы ў сюжэце, музычных матывах і мастацкіх сродках, ва ўсіх захоўваліся дыялекты краін стварэння.